Терехова С. І.

ТИПИ РЕФЕРЕНЦІЇ В СИСТЕМІ ПРОСТОРОВИХ, ЧАСОВИХ ТА ОСОБОВИХ КООРДИНАТ У ЇХ МОВНІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ (на матеріалі української, російської та англійської мов) : Монографія

К. : Вид. КСУ ; ТОВ «Альфа Реклама», 2010.— 340 с.

Тема референції традиційно є однією з центральних для теоретичного мовознавства і філософії мови, а серед пов'язаних із цією темою конкретних питань одне з провідних місць належить проблематиці референційних категорій, у семантиці яких відображається структура ситуації спілкування, відношення між мовцем, предметом і адресатом його мовлення, а також і мовленнєвим актом. Узагалі, наявність певної вихідної точки зору й пов'язаної з нею системи координат є необхідною передумовою будь-якого осмисленого й цілеспрямованого відображення дійсності, підпорядкованого тій чи іншій меті, у тому числі й комунікативній. Саме поняття осмислення певного фрагмента дійсності обов'язково передбачає певну точку зору, вибір підходу до цього фрагмента, аспекту його висвітлення, а більша чи менша множинність таких підходів і аспектів є, відповідно, запорукою більшої чи меншої повноти згаданого висвітлення. Водночас ці системи відліку як історичні феномени, зафіксовані, серед іншого, в мові, можуть бути настільки звичними й природними (а про останню рису можна говорити й у тому її значенні, у якому вона виступає у так званій натуральній граматиці), що вони стають для тих, хто користується ними, не просто чимось єдино можливим, ба навіть і прозорим і непомітним, і взагалі вони можуть ніби онтологізуватися, перетворюючись зі способу бачення дійсності на позірну частину цієї дійсності. Через це усвідомлення особливостей, що притаманні мовним системам координат, встановлення, опис, аналіз та витлумачення цих особливостей потребують наукової мовознавчої рефлексії і є її гідним завданням. Цінність такої рефлексії якраз і полягає в тому, що вона дає можливість розкрити, чому ми мислимо і говоримо про дійсність саме так, як ми це робимо. Ці міркування дають нам підставу оцінити загальнотеоретичну спрямованість рецензованої праці як безумовно актуальну, причому її актуальність виходить за власне мовознавчі і навіть філологічні рамки, маючи ширше загальногуманітарне значення.

Структурно монографія складається з чотирьох розділів, перший з яких має характер теоретико-методологічного вступу до вивчення системи координат (с. 6–62), а три наступні присвячено типології мовної репрезентації просторових (включаючи просторово-часові), часових і особових координат в українській, російській та англійській мовах. Вибір саме такого емпіричного терену дослідження видається цілком виправданим, навіть не беручи до уваги ступеня й характеру його зіставно-типологічної вивченості (а рецензована праця є оригінальною і в цьому плані). Дуже істотним видається те, що авторка наголошує на множинності систем координат, що використовуються людьми. Це стосується як референційних, так і власне дейктичних одиниць мови, пор. зіставлення Б. Расселом вигуку «Ось я!» і наукового твердження «Даного часу, числа, місяця й року Бертран Рассел перебуває в точці даної довготи й широти». Важливо й те, що всі ці різні системи відліку реально можуть суміщатися. Хоча польський логік і філософ А. Гжегорчик показав, що для наукового викладу часовий дейксис, пов'язаний із моментом мовлення, є несуттєвим, насправді, виступаючи в певних дискурсивних різновидах, пов'язаних зі вторинними семіотичними системами, прототипова мовна система координат та інші системи відліку можуть поєднуватися. Водночас, як зазначав А. О. Білецький, підхід мовознавців до дійсності не може не бути лінгвістичним; отже, в основі ієрархії таких систем (серед них можуть бути художні, міфологічні, релігійні, наукові) має

© С. С. ЄРМОЛЕНКО, 2011

лежати вихідна схема власне мовних координат із засадничими для неї сферами темпоральності, спаціальності та персональності, а також ситуацією мовлення як спільною для них точкою відліку. Так воно в монографії і є. І хоча три зазначені сфери у певному розумінні не є одноплановими (час і простір існують і поза мовою, натомість персональність є власне мовною і метамовною категорією), однак авторку час і простір цікавлять не самі по собі, а відображеними в мові, у її засадничих дейктичних та референційних категоріях і деінде. Стосовно сфери особових координат варто підкреслити широке розуміння С. І. Тереховою персонального дейксису, яке включає в себе і так званий соціо-комунікативний дейксис (с. 236–245).

У методологічному плані підхід авторки відзначається гнучкістю схем опису, увагою не лише до простих і однозначних, а й до неоднозначних, перехідних, маргінальних і аномальних випадків. Це у свою чергу є виправданим із огляду на ту особливість розподілу відношень знакової репрезентації, що полягає в суміщенні в структурі будь-яких знаків, у тому числі й мовних, семіотико-репрезентативних відношень різних типів і підтипів, зокрема різних варіантів відношення індексальності. Урахування та розрізнення дослідницею відповідних аспектів мовних одиниць цілком природно веде її до застосування у своєму аналізі польового підходу і, відповідно, категорії функціонально-семантичного поля. Динаміка як параметр дослідницької моделі набуває особливого значення за умов польового підходу: адже асиметричний дуалізм властивий не лише окремому мовному знаку, а й полю як знаковому утворенню. І тут хотілося б наголосити на особливій увазі авторки до відповідної сторони систем координат і їх мовних реалізацій: у цьому плані показовим є застосування нею таких категорій, як поліфункціональність і полісемантичність (с. 52 і далі), що відбиває послідовність у відборі й трактуванні релевантних мовних фактів. Урахування функціонального і семантичного діапазону певної мовної формації розкриває синхронно-динамічні (а часом — і історико-діахронічні) аспекти її існування, які виражаються, стосовно окремо взятої одиниці, у наявності в неї непрямої внутрішньої форми, а стосовно угруповання одиниць — у польовій організації таких угруповань (с. 31–32 та детальніше у розд. 2–4).

Говорячи конкретно про особові вказування (с. 51, 195–245), не можна не звернути уваги на динаміку особи (персональності) як моделюючої метамовної категорії, що референційно простягається від її максимальної індексальної вмотивованості та смислової насиченості у випадку позначення активного мовця до позначення будь-кого й будь-чого, пов'язаного з актом спілкування, від людини як суб'єкта мовлення до живих істот, неживих предметів і абстрактних сутностей і, нарешті, від конкретності референта до його невизначеності, узагальненості і навіть повної відсутності. Усе це, з точки зору мови і, відповідно, лінгвістичної метамови, охоплюється сферою особовості, тобто в певному динамічному розумінні це все одне й те саме.

Таким чином, категоріальний апарат, що його дослідниця застосовує у своєму аналізі, є достатньо багатим, у ньому вона широко й у цілому коректно використовує досягнення вітчизняних і зарубіжних учених. Цей апарат завдяки його поліпарадигматичності реалізується як у висвітленні конкретних фактів, так і у вигляді розлого деталізованих класифікаційних схем, застосування яких дає можливість побачити, вирізнити й витлумачити багато цікавого, насамперед з-поміж такого, що об'єднує чи, навпаки, вирізняє англійську, російську й українську мови. У цьому контексті, однак, впадає в око використання С. І. Тереховою окреслення *нетрадиційний* стосовно часових репрезентацій указування, пов'язаних із одно- / багатократністю, тривалістю / моментальністю, таксисом тощо (с. 130 і далі): для досліджень із функціональної граматики інтерес саме до таких речей є цілком традиційним. У цьому розумінні, на нашу думку, доречним було б також більше акцентувати увагу на співвіднесенні досліджуваного матеріалу з поняттями неозначеної, ідентифікаційної та інтродуктивної референцій.

Варто наголосити, що висновки праці (с. 246–253) не є лише переказом її основного змісту (як це іноді буває), а становлять самостійний і дуже важливий її компонент. Істотне наукове значення мають і додатки до книжки (с. 255–278).

Отже, монографія С. І. Терехової «Типи референції в системі просторових, часових та особових координат у їх мовній реалізації (на матеріалі української, російської та англійської мов)» становить оригінальне і нове за своєю темою наукове дослідження, виконане в руслі актуальної для сучасного мовознавства проблематики. Вона є істотним внеском у теорію і практику досліджень у галузі типологічної лінгвістики, становлячи безсумнівну вартість для подальшого зіставного вивчення англійської, російської й української мов, а також інших мов, типологічно співвідносних із ними.

С. С. ЄРМОЛЕНКО